

Bouwheer en meester

In de sporen van Josef Hoffmann, ontwerper van Palais Stoclet in Brussel en leidend figuur bij de Wiener Secession, kom je in alle hoeken van de Oostenrijkse hoofdstad terecht. Van metrohaltes over paleizen tot sociale woningen: overal plaatste Hoffmann schoonheid centraal.

Waar zouden ze gezeten hebben? Café Sperl, in de binnenstad van Wenen, strekt zich langs twee straten uit. In de smalle vleugel zal het niet geweest zijn. Daar staan de biljarttafels. Op een ervan ligt als vanouds een keure van toonaangevende kranten. De smalle tafeltjes ernaast zijn hoogstens geschikt voor een tête-à-tête. Of, zoals de columnist en fervente koffiehuisganger Alfred Polgar ooit schreef, voor mensen die alleen willen zijn, maar daarvoor gezelschap nodig hebben.

Nee, het zal in de zijde langs de Gumpendorfer Strasse geweest zijn. Daar is het café breder. Met zijn houten lambriseringen en tafeltjes met marmeren bladen ziet het eruit alsof er na de opening in 1880 niets meer aan het interieur veranderd is. Aan de muren hangen om de paar meter lampen aan sierlijke gebogen houders. Hun licht weerpiegelt zich duizendvoudig in de spiegel tegen de achterwand.

Hier kwam vanaf 1895 de Siebener Club bijeen. Die groep van jonge architecten, kunstenaars en musici wilde de wereld veranderen, beginnend met kunst. Josef Hoffmann, de architect en ontwerper over wie momenteel een tentoonstelling loopt in het Brusselse Museum voor Kunst en Geschiedenis, was 27. Zijn kompanen, onder wie de architect Joseph Maria Olbrich, de ontwerper Koloman Moser en de schilders Marx Kurzweil en Adolf Karpellus, waren weinig ouder. Ik gok dat ze op de fluwelen, hoefijzervormige bankmeubels zaten.

Als ze dicht genoeg bij elkaar schoven, moeten ze daar met zijn zevenen net op gekund hebben.

Hoffmann had Moser en Olbrich twee straten verder leren kennen, aan de Academie voor Schone Kunsten. Het gebouw op de Schillerplatz ziet er even klassiek uit als de opleiding die er gegeven werd. Maar toen hun lesgever overleed, werd die vervangen door de architect Otto Wagner, die ruimschoots zijn bekost had van het eindeloze kopiëren van historische stijlen.

Na zijn studies ging Hoffmann zelfs een tijdlang in het bureau van Wagner werken. Daar hielp hij mee aan de ontwikkeling van de Stadtbahn. Op dezelfde bedding waar toen de stoomlocomotieven overheen pufden, ligt nu de metrolijn. Bij het binnenrijden van Wenen heb ik dus nietsvermoedend de haltes en de groen-witte Jugendstil-paviljoenen bewonderd waar de jonge Hoffmann mee de hand in had.

Arts and crafts

In 1897 stonden Wagner en zijn jonge pupillen aan de wieg van de Wiener Secession, een splinterbeweging die voor een radicaal vernieuwende kunst ging. Ook de schilder Gustav Klimt kwam mee aan boord. Een jaar later trokken ze een paar straten verder van de Academie een beeldbepalend gebouw op waar ze hun eigen kunst konden tentoonstellen.

Het was daar, in het Secessionsgebouw van Olbrich met zijn witte blokken, elegante friezen en bolvormig, verguld 'vogelnest' als kroon, dat Hoffmann

voor het eerst in de openbaarheid trad als expositiemaker van het genootschap.

Zoveel branie bleef niet onopgemerkt. Zelfbewuste leden van de hogere middenklasse zagen in de Wiener Secession een manier om zich te onderscheiden van de oude aristocratie. Kunstenaars en welgestelde Joodse families, zoals de familie Wittgenstein, kwamen aankloppen bij Hoffmann, die in 1898 zijn eigen bureau had opgericht. Voor de Eerste Wereldoorlog voerde hij zo'n twintig opdrachten uit voor de Wittgensteins, van kantoren en appartementen tot een staalfabriek in de Bohemen.

Rond de eeuwwisseling ontwierp Hoffmann vooral interieurs. In het Museum für angewandte Kunst (MAK) tref ik van hem een witgelakte stoel met zo'n hoge leuning dat hij van Charles Rennie Mackintosh had kunnen zijn, een van de grote figuren uit de Britse arts-and-craftsbeweging. In het Ludwig Museum staan de volledige keuken en de eetkamer van de familie Biach opgesteld. De deuren, ramen en meubelen zijn eveneens in smetteloos wit uitgewerkt. De muren zijn bekleed met kleurrijke gestencilde patronen, ook al in de trant van Mackintosh.

'Hoffmann bezocht Mackintosh in Glasgow en de twee correspondeerden met elkaar', zegt Rainald Franz, curator bij het MAK. Onder Mackintosh' invloed ging Hoffmann al snel over tot een geometrischer en rechthoekiger beeldtaal, in plaats van de golvende art nouveau. Bij de arts-and-craftsbeweging haalde hij het idee om opnieuw aansluiting te zoe-

Hoffmann door de jaren: het Karlsplatz-metrostation, de woning van Koloman Moser en Carl Moll in de Hohe Warte, de woning van Hugo Henneberg in de Hohe Warte en de Werkbundsiedlung. Kristina Kulakova

ken bij de ambachtelijke creatie en om unieke, hoogkwalitatieve objecten te verkiezen boven massaproductie.

Daarvoor omringde hij zich met ontwerpers en vakmensen uit verschillende disciplines. In de 'Wiener Werkstätte', die hij in 1903 op poten zette met zijn oude schoolvriend Koloman Moser, kwamen onder andere zilverwerk, meubelen, glas en textiel samen. 'Het logo, de befaamde "WW", was een voorstel van Mackintosh', zegt Franz.

Zodra Hoffmann met de Wiener Werkstätte over een productieapparaat beschikte, kon hij pas echt zijn droom realiseren om schoonheid binnen te brengen in het leven van zijn klanten. Zijn ideaal was het gesamt-kunstwerk, waarbij hij alle onderdelen van een interieur tot in de kleinste details uitwerkte. Hoffmann was ook de man van de Raumkunst. Als architect richtte hij een ruimte zo in dat het kunstobject centraal stond en maximaal kon gloriëren.

Vandaag is er nog weinig te zien van de ateliers van de Wiener Werkstätte in de Neustiftgasse. Alleen een verlepte 'WW' en wat gracieus siersmeedwerk op

de eerste verdieping verraden dat het hier was. Nu staan de groezelige muren vol met haastige graffiti. De ambachtslui van de Werkstätte hadden er ongetwijfeld mooiere gemaakt.

Hoffmann van de vierkantjes

Door een gelukkige samenloop van omstandigheden kwam de carrière van Hoffmann in een stroomversnelling. Eigenlijk was het Olbrich die de vraag gekregen had om in het noordwestelijke stadsdeel Hohe Warte een kunstenaarskolonie uit te bouwen. Maar omdat die naar Duitsland gelokt werd om in Darmstadt iets soortgelijks te doen, kwam Hoffmann aan zet.

Het eerste huis, dat van fotograaf Hugo Henneberg uit 1903, doet je met zijn zwart-witte vierkantjes onder de dakgoot en op de vensterlijsten meteen begrijpen waarom de architect de bijnaam 'Quadrat-Hoffmann' kreeg. In de zijstraat, de Steinfeldgasse, loop je van Hoffmanns ene realisatie naar de andere.

Terwijl ik vanaf de oprit van de achterburen kijk naar het gemeenschappelijk balkon van de tweewoonst van Moser en de schilder Carl Moll, moet ik denken aan de anekdote die Moll liet optekenen: 'Moser woonde samen met zijn moeder en zussen. Als de oude vrouw om 21 uur ging slapen, sprong hij over het hek, en bij schnaps en sigaretten praatten we elke dag tot 23 uur.' De wilde periode van de Secession lag zichtbaar al wat achter de rug.

terieurtijdschriften. Zo kwam Hoffmann op de radar van Adolphe Stoclet, directeur van de Generale Maatschappij van België, die toen met zijn vrouw in Wenen woonde. Hij had Hoffmann al aangeduid als architect voor zijn vader in 1904 overleed en het echtpaar terug naar België verhuisde. De plannen gingen gewoon door en vandaag staat het Palais Stoclet als enige Secession-gebouw te blinken tussen de Brusselse art nouveau.

'Vlak voor de oorlog was Hoffmann op zijn hoogtepunt', zegt Franz. 'Hij realiseerde in die periode het Sanatorium Westend op een halfuur van Wenen, dat al trekjes had van de latere Neue Sachlichkeit. Hij bouwde de Hohe Warte en nog een andere villakolonie in de Kaasgraben. Het Palais Stoclet was in 1911 klaar en in 1913 begon de bouw van de Villa Primavesi in Wenen.'

Ondanks al die opdrachten bevond de Wiener Werkstätte zich voortdurend tussen hangen en wurgen. In 1907 kondigde Moser aan dat hij alleen nog zou schilderen, en niet langer meubelen en sieraden zou ontwerpen, omdat hij dacht dat het verdienmodel van de ateliers wankel was. Hij kreeg gelijk: in 1914 moest financier Fritz Waerndorfer het faillissement aanvragen. De industrieel en bankier Otto Primavesi nam het van hem over, maar in 1932 moest ook die er het bijltje bij neerleggen.

'De Wiener Werkstätte waren financieel niet succesvol', zegt Franz. 'Het was

Josef Hoffmann rond 1930. getty

In zijn 'Wiener Werkstätte' liet Hoffmann zich omringen door ontwerpers en vakmensen uit verschillende disciplines. Alles kwam samen: zilverwerk, meubelen, glas en textiel

Later zou Moll intrekken in een ander, klassieker gebouw van Hoffmann in de Hohe Warte toen hij trouwde met een weduwe, de moeder van componiste Alma Mahler. Die hield in haar dagboek-notities bij wie er allemaal over de vloer kwam: onder anderen Gustav Klimt, de componist Arnold Schönberg en de schrijver Thomas Mann.

Die eerste residentiële huizen werden gepubliceerd in architectuur- en in-

zeer arbeidsintensief om unieke stukken en zulke kleine series te produceren. Er werd veel gewerkt met luxematerialen, zoals zilver, goud of diamant. Maar voor het grote publiek waren de objecten te modern en te duur. Hoffmann heeft er zo twee fortuneën doorgejaagd, dat van Waerndorfer en dat van Primavesi.'

Sociale stadsarchitect

Na de Eerste Wereldoorlog was het

De 'serie B'-glazen set, nog steeds in productie. rr

moeilijk om nog kapitaalkrachtige opdrachtgevers te vinden. Geleidelijk aan begon Hoffmann zich daarom op een ander terrein te profileren. Als Oberbaurat, een soort stadsarchitect, richtte hij zich op de naoorlogse woningnood. In 1925 leverde hij de sociale woonprojecten Winarskyhof en Klosehof af.

Exclusieve luxe was niet langer het streefdoel. Toch verraden de afgewogen proporties en de terughoudende detaillering van het Klosehof de hand van de meester. De ingangspoort heeft cachet gekregen, met smeedwerk, een uitstekende belettering en reliëfbanden in het stucwerk. In het vierkante blok keren overal rode elementen terug: in de belettering, ramen en deuren.

In 1932 tekende Hoffmann mee voor een geweldig experiment in het westelijke stadsdeel Hietzing. In haar zoektocht naar kwaliteitsvolle maar betaalbare oplossingen om te wonen, vroeg de stad Wenen aan 32 internationaal bekende architecten om een ingerichte woning te ontwerpen. Onder anderen Adolf Loos, André Lurcat, Richard Neutra en Gerrit Rietveld werkten mee. Het resultaat is de Werkbundsiedlung, een openluchtmuseum langs smalle wandelstraatjes, balkons en tuintjes.

'Woont u ook in de Siedlung?' vraag

ik aan een vrouw in een tuin. 'Ja, Frank', antwoordt ze kortaf, maar niet zonder trots. Ze doelt op de architect Josef Frank, die het initiatief leidde en ondanks hun geruzie een centrale plaats gaf aan Hoffmann. Die ontwierp vier aangrenzende woningen met glazen torentjes en dakterrassen. Toch kwam Hoffmann na zijn conflict met de Werkbund wat aan de zijlijn te staan.

Toen nazi-Duitsland Oostenrijk annexeerde, was hij al 68. Stadsgids Alexa Brauner wijst me in het centrum van de stad het Palais Lobkowitz aan. 'De familie Lobkowitz was de mecenas van Beethoven. Na de Anschluss verlieten hun nazaten het land en hebben de nazi's het paleis bezet. Hoffmann liet zich door hen instrumentaliseren, om toch weer aan de slag te kunnen. Hij richtte hier het Haus der Mode in. Wellicht hoopte hij de Wiener Werkstätte nieuw leven in te blazen.' Maar een eerbetoon heeft Hoffmann van de nazi's nooit gekregen – daarvoor was hij te Joods-vriendelijk geweest.

Na de Tweede Wereldoorlog kreeg Hoffmann niet veel opdrachten meer. Voor de stad realiseerde hij nog drie eerder onopvallende woonblokken. In 1955 kwam hij nog eens naar het Palais Stoclet, voor de viering van zijn 85ste ver-

jaardag. Enkele maanden later overleed hij aan een hartaanval.

Glazen van 200 euro

Er zijn, 70 jaar na zijn dood, nog altijd siervoorwerpen van Hoffmann in productie. Augarten Porzellan, vlak bij de Stephansplatz, verkoopt bijvoorbeeld eetborden, melkkannetjes en koffiepotjes op pootjes van Hoffmann. In de Kärtner Strasse, waar de glasproducent Lobmeyr zijn tweehonderdste verjaardag viert, spreek ik met Andreas Rath, wiens overgrootvader samenwerkte met de Wiener Werkstätte. Hij toont me twee vitrines met producten die ontworpen zijn door Hoffmann.

'Wij hebben de rechten,' zegt Rath, 'maar de uitvoering gebeurt elders. Nu er steeds minder gespecialiseerde ateliers zijn, is het een uitdaging om de kwaliteit te bewaken. Deze glazen jardi nière uit 1912, bijvoorbeeld, had Hoffmann uitgetekend met pootjes. Maar die zouden het gewicht niet kunnen dragen. Daarom is er beslist om een dikke sokkel te maken, nog altijd moeilijk voor een glasblazer, maar doenbaar. Zo maken we er vijf per jaar. Dit stuk kost 7.800 euro.'

De bekende 'Serie B', een set van zes glazen met zwarte lijnen van geglazuurd bronziet, heeft al een hele reis achter de rug voor ze in de winkel staat. Rath: 'Het glas wordt geblazen in Hongarije. Vervolgens wordt het in een ander atelier in Hongarije gezandstraald en met zuur gepolijst. De zwarte lijnen worden in het noorden van Bohemen aangebracht. De sterretjes graveren doen we hier in een atelier in Wenen.'

Ze zijn prachtig. Met 200 euro valt de prijs nogal mee. Tot ik zie dat het de prijs is voor één stuk – de decanteer karaf alleen al kost rond de 900 euro. Misschien dat ik toch maar in de tax-freeshop een souvenir koop. Zouden Mozartkugeln geen goed idee zijn? ■

De auteur kreeg voor de realisatie van deze reportage steun van Toerisme Oostenrijk.

Josef Hoffmann. *In de ban van schoonheid*, tot 14/4 in het Museum voor Kunst en Geschiedenis
Josef Hoffmann, Hannibal Books, 208 p., 39,95 euro